

ADRODDIAD AR GYFARFOD HAF BANGOR 29 Mehefin-4 Gorffennaf 2025: TAI A GERDDI GOGLEDD CYMRU

Dydd Sul 29 Mehefin

Ar ôl ymgynnull am un o'r gloch yn Bar Uno a mynd i'n hystafelloedd yn Idwal, un o neuaddau preswyl ar gampws Ffriddoedd Prifysgol Bangor, cymersom y daith fer ar fws i **Gastell Penrhyn**. Gan gerdded o amgylch swmp castellog llym ei blasty neo-Normanaidd helaeth, arweiniodd Jo Davidson ni heibio lawntiau a choed sbesimen i'r ardd flodau â waliau. Dyma thema i ddychwelyd ati yn ystod ymweliadau'r wythnos, sef cyfres o ddefnyddiau ac weithiau ailfodelu cyfanwerthu. Gellir sefydlu hyn mewn rhai achosion o gynlluniau cynharach, fel cynllun 1768 ar gyfer Penrhyn, lle'r oedd gerddi ffurfiol bryd hynny yn amgylchynu'r tŷ. Cafodd yr ardd gegin o'r 18fed ganrif, sydd wedi'i hamgylchynu gan furiau, ei disodli gan ardd flodau fwy pan ailadeiladwyd yr un newydd. Mae gardd gegin newydd o'r 19eg ganrif, sydd â waliau yn amgau tua 6 erw, yn gorwedd bellter o'r tŷ ac o dan berchnogaeth breifat gynhyrchiol.

Yna, aethom i **Ardd Fotaneg Treborth** i gael ein croesawu gan aelodau'r Cyfeillion a ddarparodd de a chacen tra roeddem yn gwrandao ar sgwrs fer gan Sarah Edgar, Cadeirydd y Cyfeillion, ar hanes y safle hwn ar ochr ddeheuol Afon Menai rhwng pontydd Menai a Britannia. Wedi'i brynu ym 1833 gan berchennog Gwesty'r Penrhyn Arms, mae mapiau o'r 1840au yn dangos ardaloedd o borfa goedwig a dolydd. Cynlluniwyd newidiadau mawr pan gafodd y safle ei gaffael gan Gwmni Rheilffordd Caer a Chaergybi i wella'r ffordd at Bont Britannia arfaethedig. Ar y pryd, cynlluniwyd datblygiad uchelgeisiol o filas glan môr a gwesty mawr. Yr un mor uchelgeisiol oedd recriwtio Joseph Paxton, a oedd bryd hynny'n Brif Arddwr yn Chatsworth, i gynllunio tiroedd 'Parc Britannia'. Er bod Paxton ar y safle yn y 1850au, roedd hefyd yn ymwneud â phrosiectau mawr eraill, yn fwyaf nodedig y Palas Grisial. Ni wireddwyd y rhan fwyaf o'r cynlluniau uchelgeisiol hyn, a phrynwyd y tir gan Robert Davies AS ac yna, ym 1960, gan Goleg Prifysgol Gogledd Cymru ar y pryd, sef Prifysgol Bangor bellach, ar gyfer ei adran Botaneg. Cawsom ein tywys o gwmpas gan aelodau brwdfrydig a gwybodus o'r Cyfeillion.

Rhoddwyd darlith gyntaf yr wythnos gan Martin Cherry ar 'Tai Cynnar Gogledd Cymru a'u Lleoliad - rhai mewnwelediadau newydd o ddendrocronoleg.' Mewn sgwrs eang, dechreuodd drwy ddangos y cynnydd dramatig yn nifer y tai canoloesol hwyr a modern cynnar yng Nghymru a ddyddiwyd gan ddendrocronoleg dros y 30 mlynedd diwethaf neu

fwy. Roedd llawer oherwydd gwaith ymroddedig gwirfoddolwyr, dan arweiniad Margaret Dunn, o Grŵp Darganfod Hen Dai Gogledd Cymru, gyda chefnogaeth Richard Suggett a'r Comisiwn Brenhinol ac amrywiaeth o gymorth grant, gan gynnwys grantiau a wnaed gan y Cambriaid. Dangosodd luniau o du allan a thu mewn tai yr oedd eu trawstiau to wedi'u dyddio, gan ddangos y gallai gwaith maes a gwybodaeth leol ddarganfod tai o'r 15fed ganrif 'yn llechu y tu ôl i du allan twyllodrus'. Cafodd ei galonogi o weld bod gwaith cymharol bellach yn cael ei wneud yn ne Cymru. Yr esboniad nad oedd, hyd yn hyn, unrhyw dai wedi eu dyddio cyn 1400 oedd bod 'Ailadeiladu Mawr' wedi digwydd yn y 15fed ganrif. Roedd hyn oherwydd yr aflonyddwch a'r dinistr a achoswyd gan Wrthryfel Glyn Dŵr. Mae'r esboniad hwn bellach yn anodd ei gynnal gan fod nifer y tai dyddiedig yn gynnwys yn y 1400au wedi cynyddu, llawer ohonynt mewn ardaloedd a oedd yn destun ymgyrchoedd Glyn Dŵr. Wrth edrych yn ofalus ar adeiladwyr y tai hyn, canfu Martin Cherry ddylanwad Seisnig cryf mewn arddulliau a thechnegau a charfan o foneddigion Cymru a oedd yn gefnogwyr Lancastraid ac yn asgwrn cefn gweinyddiaeth frenhinol ac arglwyddi aethol yng Nghymru a'r Gororau. Aeth ymlaen i gyflwyno rhai syniadau heriol ynghylch pam nad oedd unrhyw dai pren dyddiedig cyn 1400, gan awgrymu nid nad oeddent wedi goroesi ond yn hytrach nad oeddent erioed wedi bodoli. Ystyrir y neuadd eiliog - fel yr un yn Rhosyr, Ynys Môn, a gloddiwyd ac a ailadeiladwyd bellach gan yr Amgueddfa Werin - fel preswylfa dywysogaidd archetypaidd Cymru yn y 13eg ganrif. Fodd bynnag, dadleuodd y dylem hefyd ystyried nifer fawr y mwntiau, y cestyll a'r tai tŵr a oedd yn ganolfannau grym ac yn gartrefi elitaidd i dywysogion Cymru a'r uwchelwyr blaenllaw yn y 12fed a'r 13eg ganrif. Parhaodd atgof diwylliannol y neuaddau tywysogaidd hyn hyd yn oed ar ôl y goncwest Edwardaidd mewn traddodiadaeth bensaernïol fel y tŷ yn Hafod, Llansilin sy'n dyddio o 1432. Eto i gyd, roedd tŷ Owain Glyn Dŵr yn Sycharth, a ganmolwyd gan Iolo Goch ddiwedd y 14eg ganrif, yn ei hanfod yn fwnt a beili.

Dydd Llun 30 Mehefin

Dechreuodd rhaglen y dydd gydag ymweliad â **Phlas Glynllifon** lle rhoddodd Andrew a Jo Davidson drosolwg byr i ni o hanes y teulu a'r ystâd a'r gwaith adeiladu mawreddog a'r prosiectau gardd a thirlunio uchelgeisiol. Roedd ein diweddar aelod Peter Jarvis yn arbennig o falch o gael yr adeilad yn cynnwys injan stêm lorweddol hanesyddol De Winton o 1854 a boeler Cernyweg ar agor i'w weld. Mae'r plasty presennol, a adeiladwyd ym 1836-48 ar gyfer yr Arglwydd Newborough, yn meddiannu safle o leiaf dri thŷ cynharach y teuluoedd Glyn a Wynn. Mae ei hanes ar ôl y rhyfel wedi bod yn anwastad, gyda phrosiectau

uchelgeisiol yn arwain at fethdaliad a nifer o newidiadau perchnogaeth.

Ar hyn o bryd mae gwaith yn mynd rhagddo ar gyfer datblygiad gwesty moethus tra bod y parcdir helaeth a rhai o'r adeiladau allanol yn eiddo i Gyngor Sir Gwynedd. Mae'r parc, y tiroedd pleser a'r gerddi yn cwmpasu tua

300 hectar. Arweiniodd Jo Davidson ni ar daith gerdded a oedd yn cynnwys nifer o nodweddion idiosyncratig y tir pleser fel Tŷ Cwch y Plant. Oedasom i gael yr olygfa hir o'r ffynnon yn ôl i ochr orllewinol y plasty sydd bellach wedi gordyfu ac wedi'i rwystro gan ffensys dur. Roedd defnydd helaeth wedi'i wneud o Afon Llifon oedd yn llifo trwy'r parc ar gyfer nodweddion addurniadol. Gorffensom yn y theatr awyr agored fach ac archwilio'r mosaig o gerrig mân o'i flaen. Yna dringodd rhai aelodau'r llethrau uwchben y theatr i gael trosolwg o'r parc.

Roedd yr ymweliad nesaf yn hollol wahanol wrth i'n gyrrwr bws medrus ymdopi â ffyrdd cul a gwasgu'r bws drwy fynedfa fwaog **Plas Brondanw**. Roedd y paentiad turquoise nodedig ar ddrysau, seddi a nodweddion eraill yn arwydd ar unwaith o waith Clough Williams Ellis. Etifeddodd y tŷ ym 1908 a dechreuodd dirlunio'r llethrau yn union islaw'r tŷ gan greu adrannau wedi'u ffinio gan wrychoedd tal a thopiari gyda mynedfeydd ac allanfeydd cul sy'n fframio golygfeydd penodol. Yn ffodus roedd y tywydd yn ddigon braf i'r golygfeydd hyn dros y dyffryn gael eu gwerthfawrogi wrth i ni fwyta ein ciniawau pecyn ac archwilio dyluniad cymhleth yr hyn sy'n ardd Rhestredig Gradd 1 a grëwyd gan Clough Williams Ellis

dros gyfnod estynedig o 1908 i'r 1960au.

Traddodwyd y ddarlith gyda'r nos gan Glynis Shaw sy'n gadeirydd Cangen Clwyd o Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru ac yn golygu Bwletin y WHGT. Dan y teitl 'Gerddi Gogledd Cymru' dywedodd Glynis fod ei diddordeb mewn gerddi hanesyddol wedi dod yn hollgynhwysol trwy waith ar Gofrestr Cadw o Barciau a Gerddi Hanesyddol ar gyfer Clwyd. Dechreuodd gyda'r paentiad golygfa o'r uchod ysblennydd o 1662 yn dangos y gerddi teras Eidalaid yn Neuadd Llanerch nad ydynt wedi goroesi ond mae'r ardd olynnydd a grëwyd gan Percy Cai yn yr 20fed ganrif yn cynnwys adleisiau o'r ysblander cynharach hwnnw. Gan droi at ardd i'w hymweld yn ystod yr wythnos, dywedodd Glenis fod Castell Gwydir yn dal i gadw rhai nodweddion o'r 16eg ganrif ac, yn rhyfeddol, llawer o goed gwych o blannu cynharach. Dilynwyd gan luniau a disgrifiadau o dai a gerddi sy'n rhy niferus i'w crynhoi yma ac un thema a ailymddangosodd oedd sut nad oedd gerddi diweddarach o'r 18fed a'r 19eg ganrif bob amser yn dileu nodweddion cynharach. Mae tai sydd bellach yn cynnwys casgliadau cenedlaethol, fel y berllan a'r casgliad afalau yn Erddig, yn y bôn yn ail-greu rhannau cynhyrchiol cynharach gerddi'r 16eg a'r 17eg ganrif mewn idiom modern.

Dydd Mawrth 1af Gorffennaf

Gan nad oedd yr ymweliad â Wern Isaf, Llanfairfechan, wedi bod yn bosibl, fe aethom yn syth i **Ruthun** a chwrdd â'n Ymddiriedolwr Fiona Gale, Cadeirydd Ymddiriedolaeth Cadwraeth Castell Rhuthun, y tu allan i Westy Castell Rhuthun trawiadol o'r 19eg ganrif.

Adeiladwyd hwn ym 1826 gan Harriet Middleton fel plasty gothig helaeth gyda gerddi, grotos a nodweddion dŵr gan ddefnyddio adfeilion tu mewn y castell canoloesol a llwybrau cerdded ar hyd rhannau o'i furiau a'i dyrau. Mae gwahanu gwaith Fictoraidd o'r cyfnod canoloesol wedi'i wneud yn anoddach gan ad-drefnu gerddi mawr arall gan Frederick West, (1848-52) a lefelau tir uwch dros rannau o du mewn y castell i greu lawnt a llwybrau cerdded, gan gladdu rhai nodweddion canoloesol. Ar ôl cerdded ar hyd rhannau o lwybrau cerdded y muriau gorllewinol, gwelsom olion ffiniau gerddi, a oedd wedi'u hesgeuluso

braidd, ond yn dal i fod yn weladwy, a gardd cwrt ffurfiol gyda nodweddion dŵr. Yna, dringsom i lawr i olion un o siambrau'r Porthdy a gafodd eu gwarchod yn ddiweddar. Mae grantiau Cadw wedi galluogi'r Porthdy Mawr i gael ei gadw, ond mae angen mwy o arian i gwblhau'r gwaith, er mwyn caniatáu mynediad i'r cyhoedd. Daeth ymweld â'r safle yng nghanol yr haf gyda llystyfiant yn tyfu nid yn unig yn yr gerddi ond yn y muriau a'r tyrau â brys, a graddfa frawychus, nod yr Ymddiriedolaeth i sefydlogi ac adfer rhannau o'r castell canoloesol pwysig hwnyn amlwg inni.

Yna, cerddsom y pellter byr i **Nant Clwyd y Dre**, tŷ ffrâm bren o'r 15fed ganrif sydd â hanes diddorolo newid defnydd ac ychwanegiadau hyd at yr oes fodern. Mae bellach yn cael ei

reoli gan Gyngor Sir Dinbych. Cymerodd sawl aelod daith dywys drwy'r tŷ a'i ystafelloedd mewnol, wedi'u dodrefnu i arddangos 'saith oes' y tŷ. Yna, archwilsom ddwy ardd sy'n oroesiad rhyfeddol arall. Gardd gaerog y tu ôl i'r tŷ wedi'i hamgylchynu gan adeiladau'r dref a'u iardiau yn amlwg wedi tarddu fel plot neu blotiau bwrtais o fewn y fwrdeistref ganoloesol oedd y gyntaf. Heddiw mae lawnt ohoni, gyda ffiniau wedi'u llenwi â phlanhigion wedi'u dewis yn dda - rhad ond effeithiol. Mae porth ar ddiwedd yr ardd hon yn arwain at yr hyn sydd wedi'i ail-greu fel gardd a pherllan ganoloesol; yn rhyfeddol, gellir adnabod hyn yn gadarn fel safle gardd gegin y castell canoloesol, 'Gardd yr Arglwyddi' yn dyddio o deyrnasiad Edward 1af o leiaf.

Ar ôl bwyta ciniawau picnic yn yr ardd a'r tŷ, ymwelsom wedyn â **Ffynnon Sant Dyfnog, Llanrhaeadr**. Mae'r eglwys yn enwog am ffenestr gyflawn 'Coeden Jesse', sy'n dyddio o 1533. Yn ôl y sôn, cafodd ei thynnu a'i chuddio yn ystod y Rhyfel Cartref a'r Warchodaeth, a chafodd ei rhoi yn ôl yn 1661. Bu trafodaeth sylweddol ynghylch sut y gallai ffenestr o'r fath, gyda'i delwedd o'r Forwyn Fair, fod wedi goroesi Diwygiad Harri, ac a allai ffenestr yn dangos y croeshoeliad fod wedi cyd-fynd â hi yng nghorff yr eglwys efallai. Mae gwydr o'r Oesoedd Canol a'r 16eg ganrif wedi'i osod yn ffenestr orllewinol yr eil. Mae nant yn llifo i lawr ochr ogleddol y fynwent o ffynnon sydd wedi bod yn safle parchus o'r cyfnod cynnar. Cerddodd

nifer o'r grŵp i fyny at Ffynnon Sant Dyfnog, sydd bellach ar lwybr pellter hir Llwyr y Sistersiaid ar draws Cymru. Mae'r tanc wedi'i leinio â cherrig sy'n cynnwys y ffynnon wedi'i atgyweirio'n ddiweddar ac mae grŵp treftadaeth cymunedol wedi cynnal cloddiadau.

Profwyd sgiliau ein gyrrwr eto ar y daith i lawr lonydd cul i ymweliad olaf y dydd: **Plas Uchaf, Llanefydd** lle cawsom ein cyfarfod a'n croesawu gan y perchnogion Kerrie a Bleddyn Jackson, y chweched genhedlaeth o ffermwyr defaid ar y fferm sydd yng nghysgod bryngaer Moel y Gaer. Roeddent wedi croesawu cefnogaeth a diddordeb y Grŵp Darganfod Hen Dai Cymreig a gynorthwyodd ymchwil Kerrie i deulu Wynne o Gaerau a adeiladodd y tŷ ar ddiwedd yr 16eg ganrif ac ychwanegodd groes talcennog yn yr 17eg ganrif. Erbyn dechrau'r 19eg ganrif roedd wedi dychwelyd i fferm denant. Mae'r tŷ a'i adeiladau fferm a'i hen foc stablau i gyd wedi'u Rhestru Gradd II a chawsom ein gwahodd i'r tŷ i archwilio ei nodweddion mewnol. Gyda chymorth grant Cadw

ym 1979 mae Kerrie a Bleddyn wedi gweithio'n ddiflino i adfer a chynnal y tŷ ac yn parhau i weithio ar adeiladau'r fferm. Y syndod mwyaf, fodd bynnag, i'n aelodau nad oedd y rhan fwyaf ohonynt erioed wedi ymweld â'r tŷ nac wedi bod yn ymwybodol ohono, oedd yr ardd furiog health ynghlwm wrth y tŷ y mae ei waliau amgáu bellach wedi'u hadfer a'i grid mewnol o lwybrau sy'n diffinio ei

chwe plot cydran bellach wedi'u marcio allan. Nid yn unig mae hwn yn oroesiad rhyfeddol o'r 16eg ganrif ond mae ei faint a'i soffistigedigrwydd yn pwysleisio pwysigrwydd y tŷ a'r teulu. Roedd rhan o'r adferiad a gafodd gymorth grant yn cynnwys clirio ac ailsefydlu pwll y fferm a dangosodd arolygon ei fod wedi cyflenwi system ddŵr pibellau (heb ei harchwilio'n llawn eto) islaw'r ardd. Efallai fod hyn wedi cyflenwi rhaeadr neu raeadrau o ddŵr o dan y wal ffin sy'n rhannol deras oherwydd lefelau tir llethr yr ardd. Mae'r ardd, sy'n drawiadol yn ei maint yn unig, gyda thŷ gwledda bach posibl mewn un gornel o'r ardd furiog a nodwedd ddŵr addurniadol wedi'i pheiriannu'n fedrus, yn dystiolaeth bellach o soffistigedigrwydd a chyfoeth teulu Wynne yn yr 16eg a'r 17eg ganrif a ddangosir yn eu tŷ a'u gardd.

Gyda'r nos, dechreuodd Shaun Evans, Cyfarwyddwr Sefydliad Astudio Ystadau Cymru, ei ddarlith ar 'Tai teulu Mostyn: Llinach, Etifeddiaeth a Bonedd yn Nhirwedd Cymru' gyda'r

darlun llym o bydredd tŷ ac amherthnasedd dosbarth yng ngherdd R S Thomas 'Plas Difancoll'. Roedd y syniad nad oedd gan dirfeddiannwyr Cymru, yn enwedig yn y 19eg a'r 20fed ganrif, fawr ddim cysylltiad â hunaniaeth ddiwylliannol Cymru, yn thema amlwg yn yr hyn a alwodd Shaun yn draddodiad radical, anghydfurfiol Ysgrifennu hanesyddol Cymru. Nid oedd tai bonedd yn gymwys i'w cynnwys yn llyfr dadleuol braidd Iorwerth Peate, The Welsh House. Roedd y farn bod y plasty 'yng Nghymru ond nid yn rhan o Gymru' yn cyferbynnu â phlastai Seisnig oedd yn cael eu derbyn fel rhan o'r gynhysgaeth genedlaethol. Cyhoeddiad arloesol a gyhoeddodd newid mewn safbwyntiau oedd llyfr Thomas Lloyd ym 1986, The Lost Houses of Wales, a oedd yn cyd-fynd ag Arddangosfa Amgueddfa Victoria ac Albert, 'The Decay of the Country House'. Mae dirywiad a dinistr bron yn gyffredinol y plasty Cymreig, yn enwedig yn chwarter olaf yr 20fed ganrif, i ryw raddau, wedi'i wrthdroi. Cyfeiriodd at enghreifftiau fel Gwydir a Nant Clwyd y Dre. Serch hynny, mae brwydrau i'w hymladd o hyd a thai hanesyddol y mae eu goroesiad yn y fantol, fel Ruperra, Kinmel a Nannau. Awgrymodd fod yr ugain tŷ, o ganol yr 16eg ganrif hyd heddiw, a fu'n eiddo i deulu Mostyn yn ddetholiad da i herio'r darlun o amherthnasedd a dirywiad. Ymdriniodd yn fanwl â 'Phump Llys Mostyn': Mostyn, Gloddaith, Pengwern, Trecastell a Thregarnedd. Yma, o ran eu dathliad barddol a'u haddurno mewnol a hyd yn oed eu cynlluniau, traddodiad, llinach a disgyriad a roddodd statws. Esboniodd sut yn y 19eg ganrif y ceisiodd teulu Mostyn adnewyddu ac yn wir ailddyfeisio straeon am eu hanes Cymreig. Gorffennodd ei sgwrs gydag esboniad o amcanion y Sefydliad Ymchwil Stadau (ISWE), gan ymchwilio nid yn unig i dai a gerddi bonedd ond effaith yr ystadau hyn yn y dirwedd ehangach. Gwnaeth sleid olaf ar yr amrywiol bynciau sy'n cael eu hymchwilio gan 14 myfyriwr PhD presennol y Sefydliad y pwynt yn dda iawn.

Dydd Mercher 2il Gorffennaf.

Ymweliad cyntaf y diwrnod oedd **Castell Gwydir**, cartref hynafol y teulu Wynn, lle cawsom groeso gan y perchnogion Peter a Judy Welford sydd wedi adfer y tŷ a'r gerddi Rhestredig Gradd 1 o fod bron â bod yn adfeiliedig ers eu prynu ym 1994. Rhannwyd ni'n ddau grŵp ac arweiniodd Peter Welford ni o amgylch tu allan y tŷ a'r gerddi. Dechreuodd drwy egluro bod y Barwn Willoughby d'Eresby, a etifeddodd yr ystâd yn y 1820au, wedi dymchwel rhannau o adeiladau a rhes y cwrt o'i gwmpas gan gadw elfennau cynharach o'r gerddi ffurfiol, a oedd yn cael eu hedmygu am eu soffistigedigrwydd gan awduron yr 17eg ganrif. Fel cydnabyddiaeth i ddyluniadau cynharach, crëwyd gardd glwm ar siâp rhosyn Tuduraidd yn y

1820au ac mae wedi'i hadfer. Yna cawsom ein harwain ar hyd y 'Teras Fawr' ar hyd ochr ogledd-ddwyreiniol y tŷ sy'n gorffen mewn bwa addurniadol (Bwa Syr John) yn dwyn arfbais Wynn. Gorffensom ar y teras yn edrych dros lawnt hir, serth yr hen ardd 'Iseldiraidd' sydd wedi'i hamgylchynu gan ddwy res o goed yw hynafol wedi'u tocio. Yng nghanol y lawnt mae pwll wythonglog o gyfnod Fictoraidd o bosibl wedi disodli ffynnon gynharach a fwydir gan ddisgyrchiant. Siaradodd Peter Welford yn

deimladwy am y problemau llifogydd y maent yn eu hwynebu nawr gyda'r lawnt yn aml yn cael ei boddi gan Afon Conwy. Yna aethom i mewn i'r Neuadd Isaf, rhan o'r adain wreiddiol o'r 15fed ganrif sy'n ffinio â'r castell, am daith o'r tu mewn gan Judy Corbet a the a choffi croeso yn y Neuadd. Esboniodd ddibenion gwreiddiol ystafelloedd y llawr cyntaf a'r ail lawr y maent wedi'u hailddodrefnu mewn steil cyfnod ers i'r holl ddodrefn gwreiddiol fynd i werthiant mawr 1921. Yr ystafell fwyta fwyaf nodedig yw'r ystafell fwyta a grëwyd ar gyfer Syr Richard Wynn yng nghanol yr 17eg ganrif. Prynwyd ei phaneli, ei bwrdd bwyta a'i gadeiriau ym 1921 gan William Randolph Hearst ac ar ei farwolaeth fe'u storiwyd, heb eu dadbacio erioed, yn Amgueddfa Fetropolitan Efrog Newydd. Wedi'u holrhain gan y Welfords cawsant eu dychwelyd i Gwydir ym 1996. Roedd digon o amser ar ein hymweliad i'r Cambriaid archwilio'r tiroedd ehangach gyda'u coed sbesimen, y pwysicaf ohonynt yw tair cedrwydd Lebanon, goroeswyr o ddeuddeg gwreiddiol a blannwyd ym 1625.

Treuliwyd y prynhawn, mewn tywydd da parhaus, ym **Modnant**, yr ardd fwyaf adnabyddus yng ngogledd Cymru, sydd bellach yn cael ei rheoli gan yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol.

Mae'r gerddi a'r parcdir yn rhy fawr i'w gweld mewn un ymweliad, felly unwaith eto cawsom ein rhannu'n grwpiau neu ein gadael i archwilio ar ein pennau ein hunain. Arweiniwyd un grŵp gan Glynis Shaw i archwilio rhannau o'r parcdir o amgylch y gerddi ffurfiol. Mae'r Glyn, Glyn yr Ywen a'r Pen Pell yn cynnwys Arboretwm gyda llawer o goed brodorol ac egsotig a'r magnolias a'r

rhododendronau y mae Bodnant yn enwog amdanynt. Arweiniodd Jo Davidson ail grŵp i lawr y terasau Eidalaid Edwardaidd olynol, ac mae dau ohonynt yn cynnwys pyllau addurniadol, gan roi sylwadau manwl ar gynlluniau plannu'r ffiniau. Gobeithir y bydd mesurau adferol yn cadw un o ddwy gedrwydden enfawr bellach ar y naill ochr a'r llall i un o'r pyllau i gadw cymesuredd y dyluniad.

Dychwelsom i Fangor mewn da bryd i fwynhau derbyniad gwin cyn i'r Llywydd ymddeol, Gwilym Hughes, drosglwyddo bathodyn y swydd i'r Llywydd newydd, yr Athro Huw Pryce, lle traddododd ei Araith Arlywyddol, 'Oes y Tywysogion Cymru: Persbectif Amgylcheddol'.

Dydd Iau 4ydd Gorffennaf

Nodwedd arbennig o Raglen yr wythnos oedd ymweliad â **Bodorgan**, sydd yn anaml yn agored i ymweliadau cyhoeddus. Cawsom groeso gan staff yr ardd a'r perchennog, Syr George Meyrick, yn ardal gerddi cegin a thai gwydr muriog yr ystâd. Yn eu hanterth yng nghanol y 19eg ganrif a dechrau'r 20fed ganrif, roeddent yn gynhyrchiol ar raddfa ddiwydiannol bron, gan gyflenwi ffrwythau a llysiau i'r tŷ a'r ystâd. Roeddent hefyd yn

enwog am gynhyrchu ffrwythau egsotig, yn enwedig eirin gwlanog, melonau, nectarinau a ffigys. Yn y 1850au, dyfeisiodd y prif arddwr, Charles Ewing, y 'wal wydr', mewn gwirionedd tŷ gwydr hir a chul ar gyfer tyfu eirin gwlanog a bricyll, ffrwythau a werthfawrogwyd yn fawr gan Owen Fuller Meyrick, casglwr planhigion brwd. Amlinellodd Syr George y gwaith adfer a wnaed hyd yn hyn a'r cynlluniau plannu a chynnyrch sy'n cael eu datblygu ar gyfer y gerddi muriog heddiw. Byddai ail-greu ar raddfa Fictoraidd yn amhosibl, serch hynny roedd yn falch o ddweud bod tyfu'r eirin gwlanog gwyn, yr oedd Bodorgan yn enwog amdanynt, wedi'i adfywio'n llwyddiannus yn ystod y blynyddoedd diwethaf, a chawsom ein gwahodd i weld y tŷ eirin gwlanog. Roedd y tai gwydr hyn yn cael eu cynhesu gan ddŵr poeth yn cylchredeg mewn pibellau haearn o dŷ boeler glo. Roedd rhan o'r system hon, a oedd unwaith yn helaeth, wedi'i hadfer i weithio ac wedi'i 'danio'n' arbennig ar gyfer ein ymweliad.

Yna gyrsom y pellter byr i Ynys Sanctaidd ac i **Barc Gwledig Penrhos**, lle eisteddodd rhai wrth y traeth i fwyta eu cinio picnic ac arweiniwyd eraill o'r grŵp gan Jo Davidson ar daith gerdded trwy ran goediog y parc bellach. Penrhos oedd cartref y teulu Owen y priododd eu hetifedd Syr John Thomas Stanley. Eu hŵyr oedd yr archaeolegydd Fictoraidd – a Chambrian – W.O. Stanley. Yn ystod y blynyddoedd diwethaf, mae'r ystâd wedi mynd trwy gyfres o berchnogion ar ôl i'r 7fed Barwn Stanley ei gwerthu ym 1947. Ar hyn o bryd mae cais cynllunio i'w datblygu fel llety gwyliau preifat, a fyddai'n effeithio ar nodweddion y parc a'r gerddi sydd wedi goroesi, ac sy'n dal i'w holrhain yn y coetir gyda chymorth map OS graddfa fawr 1900, er nad yw pob un ohonynt wedi'u rhestru. Nid yw'n syndod bod y tiroedd yn cynnwys tŷ ymolchi ger y traeth a thŷ cychod, ac mai dim ond y llithrfa sydd wedi goroesi ohono. Mae strwythur anarferol, y Stand Betio, yn dŵr carreg sy'n rhoi golygfeydd uchel dros hen gae rasio.

Gorffennom y diwrnod gydag ymweliad â Thŷ a Gardd **Brynddu** a chroeso cynnes gan ei berchennog Robin Grove-White. Mae gan y tŷ presennol adain Duduraidd o'r 16eg ganrif, ac ychwanegwyd adain groes iddi yn ddiweddarach yn yr 16eg ganrif a thrydydd adain yn yr 17eg ganrif. Cawsom groeso i mewn ac archwiliodd yr aelodau'r tŷ gyda Robin Grove-White yn disgrifio rhai o'i ddodrefn a'i baentiadau. Roedd yn ofalus, meddai, i beidio â rhoi manylion am berchnogion olynol yr ystâd a fyddai'n destun ei sgwrs yn ddiweddarach. Mae'r ardd furiog yn oroesiad prin o ddechrau'r 17eg ganrif. Mae'n dal i fod yn llawn coed ffrwythau, llyisiau a blodau. Roedd yr ardd ym Mrynddu yn eithaf egsotig gan fod llawer o blanhigion tramor wedi'u dwyn iddi gan fab-yng-nghyfraith un o berchnogion y 18fed ganrif a oedd yn fôr-leidr proffesiynol! Rhaid bod llawer wedi marw, ond efallai bod rhai wedi ffynnu.

Cyn darlith olaf yr wythnos roedd cyflwyniad i Jo ac Andrew Davidson (a oedd yn cynnwys rhai danteithion i'w cŵn a oedd wedi cael eu hamddifadu o gwmni eu perchnogion drwy gydol yr wythnos!). Mynegwyd diolch o galon am eu holl waith yn trefnu ac yn arwain drwy gydol yr wythnos.

Yna siaradodd Robin Grove-White ar Y Teuluoedd a'r Tai ym Mrynddu a Phlas Coch. Cyflwynodd sefydlu a thwf yr ystâd mewn pedwar cam drwy briodasau allweddol yn 1310, 1572, 1765 a 1825.

Dydd Gwener 5 Gorffennaf

Ym **Mhlas Newydd** cawsom ein cyfarfod gan y Prif Arddwr Bill Warrell a arweiniodd y

cerdded i lawr i'r gerddi. Wrth esbonio ei bolisiau plannu a rheoli, dywedodd mai pwysigrwydd unigryw Plas Newydd oedd ei olygfa ar draws Afon Menai i fynyddoedd Eryri. Cafodd hyn ei gadw a'i wella trwy greu dôl naturiol dros yr hen gae criced. Gellid adnabod gwaith Ben Warrell i'r de o'r tŷ lle mae gan ei blanhigion newydd fwy o ddisgleirdeb na'r llwyni hŷn a gallech adnabod ei waith yn rhai o'r planhigion mwy newydd yn yr ardal i'r gogledd o'r tŷ hefyd.

Ymweliad olaf y diwrnod oedd â 'Gerddi Cudd' **Plas Cadnant**.

Cafodd yr ystâd fach hon a'i gerddi esgeulusiedig eu caffael gan Anthony Tavernor ym 1996 a ddechreuodd wedyn y gwaith o adfer, rheoli'r fferm ac adeiladu llety gwyliau. Cyfarfu â ni wrth gyrraedd ac eglurodd sut mae'n parhau l gynnal a datblygu'r ystâd a'r gerddi. Mae'r gerddi heddiw yn cynnwys tair elfen: gardd goedwig uchaf, gardd gaerog a gardd ddyffryn gyfrinachol ar y llethrau serth lle mae nant yn disgyn i Afon Cadnant. Cafodd hwnnw ei osod yn wreiddiol gan John Price, asiant i Ardalydd Ynys Môn, yn hanner cyntaf y 19eg ganrif gyda phlanhigion o goed egsotig a brodorol a chreigiau creigiog wedi'u gwella i greu rhaeadrau. Yn yr

20fed ganrif, y perchnogion oedd y teulu Fanning-Evans a Mrs Elizabeth Fanning-Evans a greodd ei 'gardd gyfrinachol' yn yr ardd gaerog. Arweiniodd Jo Davidson ni i lawr llwybrau serth a throellog gardd y dyffryn gan dynnu sylw at blanhigion egsotig a brodorol, rhedyn, mwsogl a phlanhigion coetir. Roedd yn anodd credu mai'r hyn yr oeddem yn ei weld oedd ymdrech adfer enfawr gan Anthony Tavernor a'i gynorthwywyr, i adfer ei blanhigion cynharach ar ôl llifogydd enfawr a thrychinebus ar Ddydd Nadolig ychydig flynyddoedd yn ôl a ddinistriodd y dyffryn.

Yna daeth y cyfarfod i ben yn y safle ysbrydoledig hwn gyda'r trefnwyr Andrew a Jo Davidson yn cael eu diolch eto am eu gwaith wrth drefnu 171ain Gyfarfod Haf cofiadwy'r Gymdeithas. Arhosodd llawer ohonom a mwynhau cinio da ym Mwyty Cadnant.

Heather James a Frances Lynch Llewellyn